

نقش آفرینان در نگارش پایان نامه های دانشگاهی

دکتر علی امامی میبدی*

پروانه کمالی دهکردی**

است که نقش، مسوولیت و وظایف نقش آفرینان در نگارش پایان نامه های تحصیلی، به طور شفاف بیان شود تا زمینه عمل به آنها نیز فراهم گردد.

«مرد عاقل از تجربه می آموزد و مرد عاقلتر از تجربه دیگران»
«افلاطون»

مقدمه

با توجه به نقشی که پژوهش در توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جوامع دارد و زمینه‌ی که این فرایند جهت ارتقای سطح علمی در نظام آموزشی کشور فراهم می‌کند، آشنایی با ویژگیها، وظایف و مسوولیت‌های نقش آفرینان در امور پژوهشی و نگارش پایان نامه های دانشگاهی، از اهمیت ویژه‌ی برخوردار

پیشگفتار

در رسانه های گروهی و روزنامه های پرتیراژ، گاهی مطالبی انتشار می یابد حاکی از آن که؛ در دانشگاه های کشور توجه کافی به پایان نامه های تحصیلی دانشجویان نمی شود و بیشتر نسخه برداری است. بنابراین، از اعتبار لازم برخوردار نیست. با این نگرش، یکی از اهداف عمده تحصیل در دوره های کارشناسی ارشد و دکتری؛ یعنی پرورش محقق و پژوهشگر زیر سوال رفته است، یکی از دلایل عمده‌ی که این اتفاق ناگوار در کشور رخ می دهد، آن است که دانشجویان و استادان، به وظایف خود بخوبی آشنایی ندارند، یا به آنها عمل نمی کنند. این گزارش، بر سر آن

* عضو هیأت علمی دانشکده اقتصاد دانشگاه علامه طباطبایی
* دانشجوی دوره دکتری دانشکده اقتصاد دانشگاه علامه طباطبایی

پژوهش است که می‌تواند جنبه نظری یا کاربردی داشته باشد. حال، هدایتگران این فرایند علمی چه کسانی می‌توانند باشند و چه وظایف و مسوولیت‌هایی برعهده خواهند داشت. اصولاً، پایان‌نامه یا رساله، توسط يك گروه تحقیقاتی تهیه خواهد شد که عبارتند از:

● دانشجو

● استاد راهنما

● استاد یا استادان مشاور

● استاد یا استادان داور

۱. ویژگیهای اعضای گروه

۱-۱- ویژگیهای دانشجو:

محوریت‌ترین عنصر در فرایند تهیه پایان‌نامه دانشگاهی، دانشجو است، که مستقیماً، با مساله رودررو است و فعالیت‌های فکری خلاق، وی را به انتخاب موضوع پژوهش هدایت می‌کند. انگیزه، علاقه، توان علمی، دقت، نظم، صداقت، امانتداری، اعتماد به نفس و پشتکار دانشجو، از عوامل مهم در توفیق وی در تهیه و نگارش مطلوب پایان‌نامه است. همچنین در مراحل گوناگون تحقیق، دانشجو ملزم به رعایت دقیق موارد زیر است:

○ یکی از ویژگیهای جوامع در حال

توسعه، کمبود پژوهشگران بالنده است. اگر چه شمار کسانی که دوره تحصیلات تکمیلی را گذرانده و به عبارتی کار پژوهشی دانشجویی انجام داده‌اند، در این کشورها کم نیست، اما درصد بسیار کمی از این مجموعه به پژوهشگرانی فعال و کارا تبدیل می‌شوند و این هنر استاد راهنماست که در مراحل تدوین پایان‌نامه و مراحل پژوهشی آن، در دانشجو ایجاد توانمندی، علاقه و انگیزه کند.

است. کارهای پژوهشی در تمام سطوح، بویژه، در دوره‌های تحصیلات تکمیلی (کارشناسی ارشد و دکتری) می‌تواند زمینه‌ساز جامعه‌ی فعال، پویا و کارآفرین باشد. بنابراین، چگونگی برنامه‌ریزی، سازماندهی، هدایت و رهبری، رعایت اصول، تنظیم و نگارش پایان‌نامه‌ها و رساله‌های تحقیقاتی دانشجویان در این مقاطع، از پایه‌ها و ارکان اصلی نظام آموزشی کشور به حساب می‌آید. اگر بپذیریم که پژوهش یکی از پیش‌نیازهای هرگونه فعالیت آموزشی است، آنگاه، بر نظام آموزشی کشور است تا تدابیری جهت عملکرد بهتر این فرآیند علمی؛ یعنی تحقیق و پژوهش بیندیشد.

پژوهش‌های دانشجویی؛ اصولاً به گونه‌های نظری، کاربردی و توسعه‌ی قابل تقسیم است. اصولی‌ترین آنها، پژوهش‌های نظری است که به تعبیری، نکته‌ی به حوزه علم و دانش خواهد افزود. البته، از پژوهش‌های دانشجویی-بویژه در سطح کارشناسی ارشد-چنین انتظاری نمی‌رود. تهیه پایان‌نامه، آخرین بخش از دوره‌های تحصیلات تکمیلی است که در آن دانشجو موظف است، در يك زمینه مربوط به رشته تحصیلی خود، زیر نظر استاد راهنما و با همکاری استاد مشاور، به تحقیق و تتبع بپردازد. به عبارت دیگر، بستر سازی و پیش‌بینی تمهیدات لازم برای ایجاد انگیزه پژوهش، محقق‌پروری و تربیت پژوهشگران کارآمد، از رسالت‌های آموزش عالی است که در قالب تهیه پایان‌نامه صورت می‌گیرد.

با توجه به رسالت آموزش عالی، به طور اخص و نظام آموزشی، به طور اعم، در این مجموعه، ابتدا به معرفی اعضای گروه‌های تحقیقاتی در زمینه‌های برنامه‌ریزی، سازماندهی، هدایت و رهبری، رعایت اصول، تنظیم و نگارش پایان‌نامه خواهیم پرداخت و به دنبال آن، وظایف و مسوولیت‌ها و شرایط هر کدام از اعضای یادشده را بیان می‌کنیم.

اعضای گروه‌های پژوهشی در تهیه پایان‌نامه و رساله‌های

دانشجویی

هدف از نگارش پایان‌نامه یا رساله پایان تحصیلات، به دست آوری نوعی آموزش و فراگیری روش علمی

روشمند و از راه فرایندی علمی است. به طور کلی، هیچ پژوهشی، نمی تواند بدون حضور مسأله‌ی آغاز شود یا بروز داشته باشد. در ضمن، بعضی از دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی، برای پایان‌نامه‌های دانشجویی در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری، موضوعات پژوهشی مورد نظر خود و یا سازمانها و مؤسسات را به دانشجویان معرفی می کنند. روشن است که چگونگی القای موضوع و یا آماده کردن ذهن دانشجو برای اجرای کار، در موفقیت و پیشرفت آن اهمیتی ویژه دارد.

۲-۱- شرایط استاد راهنما

اصولاً، راهنمایی و مشاوره تحقیقات دانشجویی، پیچیده ترین مرحله آموزش است. این که استاد راهنما، فرد پژوهشگری توانا باشد، شرط لازم است، ولی کافی نیست. راهنماییهای ارزنده، هدایت و رهبری بموقع افکار و ذهنیات دانشجو؛ جهت دهنده اساس کار است و استاد راهنمای خبره و توانمند می تواند به انسجام فکری دانشجو و آزاداندیشی وی کمک کند. او قدرت فکر کردن دانشجو را تقویت می کند، افکار او را سازمان می دهد و با بحث و گفتگو، زمینه بروز افکار و ذهنیات دانشجو را فراهم می آورد. استاد راهنما، می تواند خلاقیت را در دانشجو زنده کند و با ایجاد انگیزه، زمینه پیشرفت و بروز توانمندیهای وی را فراهم آورد. استاد راهنما، لازم است که در بخشیدن توانایی به دانشجویان، مهارت داشته باشد تا این که دانشجویان روشها و تکنیکهای لازم را بیابند و بکار گیرند.

یکی از ویژگیهای جوامع در حال توسعه، کمبود پژوهشگران بالنده است. اگر چه شمار کسانی که دوره تحصیلات تکمیلی را گذرانده و به عبارتی کار پژوهشی دانشجویی انجام داده اند، در این کشورها کم نیست، اما در صد بسیار کمی از این مجموعه به پژوهشگری فعال و کار تبدیل می شوند و این هنر استاد راهنماست که در مراحل تدوین پایان نامه و مراحل پژوهشی آن، در دانشجو ایجاد توانمندی، علاقه و انگیزه کند. به این ترتیب، دودسته عوامل را برای انتخاب استاد راهنما باید در نظر داشت:

الف: شروط لازم استاد راهنما:

- توانایی علمی،

○ استاد مشاور برای تکمیل تخصصها و کاربرد دیگر ابزارها و توانمندیهای مورد نیاز در پایان نامه ضرورت می یابد. نکته اساسی این است که استاد مشاور نیز باید وقت کافی برای همراهی با گروه پژوهشی داشته باشد. گذشته از آن، علاقه به کار و حساسیت علمی وی باعث می شود که در رسیدن به هدف توفیق بیشتری به دست آید. یکی دیگر از مواردی که در مورد استاد مشاور اهمیت دارد، این است که جو صمیمی بر او و استاد راهنما حاکم باشد و سفارش شده است که دانشجو درباره گزینش استاد مشاور، با استاد راهنما مشورت و هماهنگی کند.

- درک و رعایت کلیه اصول و مقررات دانشکده و دانشگاه،
- تشکیل جلسات منظم با استادان راهنما و مشاور،
- ارائه منظم گزارش از پیشرفت مراحل تهیه پایان نامه،
- داشتن اطمینان از نوآوری و جدید بودن یافته های تحقیق،
- انجام اقدامات لازم درباره سفارشها و رهنمودهای استادان راهنما و مشاور
- درک نقش و وظایف خود، استاد راهنما و استاد مشاور
- نقطه آغاز هر فرایند پژوهشی، وجود ابهام یا نادانسته‌ی است که توجه محقق را جلب می کند. می توان گفت؛ مساله، بیان عالمانه ابهام، مجهول، مشکل یا معضلی است که توجه دانشجو را به خود کشانده است و این بیان، به صورتی ارائه می شود که نیازمند پاسخی

- تکمیل کننده گروه تحقیقاتی در پایان نامه و رساله است.
- دارا بودن حداقل مدرک کارشناسی ارشد،
- دارا بودن حداقل دو نیمسال سابقه تدریس در دانشگاه و مؤسسات آموزش عالی کشور،
- دارا بودن حداقل يك مقاله علمی-پژوهشی منتشر شده پیرامون موضوع،
- دارا بودن سابقه در امور پژوهشی.
- ۲-۳-۱. در مقطع دکتری
- دست کم، استادیار بودن،
- دارا بودن حداقل دو نیمسال سابقه تدریس در مقطع کارشناسی ارشد،
- دارا بودن حداقل يك مقاله علمی-پژوهشی پیرامون موضوع،
- با حضور استاد راهنما، استاد مشاور و دانشجو، گروه تحقیقاتی کامل می شود. در ارزیابی عملکرد دانشجو، فرد یا افرادی، تحت عنوان استاد داور مورد نیاز است که ویژگیهای اختصاصی و شروط لازم زیر را داشته باشد:
- شرایط و ویژگیهای استاد داور
- دست کم، استادیار بودن،
- دارا بودن سابقه در امور پژوهشی،
- دارا بودن حداقل يك مقاله علمی-پژوهشی پیرامون موضوع.
- ۲. وظایف اعضای گروه تحقیقاتی
- ۲-۱- وظایف دانشجو:
- دانشجو - بویژه در دوره تحصیلات تکمیلی - باید به مصداق عنوان خود، یعنی جوینده دانش بوده، همزمان با پشت سر گذاشتن نخستین نیمسال تحصیلی، در صد انتخاب موضوع تحقیق و همچنین استادی که در زمینه موضوع تخصص داشته باشد، از اهمیت ویژه‌ی برخوردار است.
- علاوه بر این، پیگیری و پشتکار دانشجو و تنظیم وقت خود از ویژگیهای دانشجو است. همچنین، دانشجو باید در جلساتی که با استاد راهنما تشکیل می شود، با حضور ذهن کامل حضور داشته، نکات مهم جلسه را یادداشت و با یافته‌های خود مقایسه کند و برای جلسه بعد، نتیجه این تطبیق را مطرح نماید. در این
- علاقه به پژوهش،
- سابقه پژوهشی،
- توانایی و هنر تعامل با دانشجو،
- برنامهریزی منظم در آموزش و انتقال مهارتهای تحقیقاتی،
- عضویت هیأت علمی تمام وقت دانشگاه.
- ب: شروط کافی استاد راهنما:
- در خصوص شروط کافی برای مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری، عوامل مختلفی وجود دارد که عبارت است از:
- ۱-ب- شروط کافی استاد راهنما در مقطع کارشناسی ارشد:
- با توجه به اینکه در اکثر رشته‌های آموزش عالی، پایان نامه کارشناسی ارشد، نخستین کار پژوهشی دانشجو است، حساسیت در انتخاب استاد راهنما از اهمیت ویژه‌ی برخوردار است و نه تنها دانشجو، که، مدیران گروه آموزشی و مسؤولان دانشکده باید به توانایی و هنر تعامل با دانشجو، در انتخاب استاد راهنما توجه ویژه داشته باشند. شروط کافی در این خصوص عبارت است از:
- دست کم، استادیار بودن،
- دارا بودن حداقل دو نیمسال سابقه تدریس در دوره کارشناسی ارشد،
- دارا بودن حداقل يك مقاله علمی-پژوهشی چاپ شده پیرامون موضوع،
- دارا بودن سابقه در امور پژوهشی.
- ۲-ب- شروط کافی استاد راهنما در مقطع دکتری:
- دست کم دانشیار بودن،
- دارا بودن حداقل دو نیمسال سابقه تدریس در دوره دکتری،
- دارا بودن حداقل دو مقاله علمی-پژوهشی چاپ شده پیرامون موضوع،
- دارا بودن سابقه در امور پژوهشی.
- ۳-۱- ویژگیهای استاد مشاور
- ۱-۳-۱. در مقطع کارشناسی ارشد
- در کنار استاد راهنما و دانشجو، استاد مشاور

دانشجو و در صورت لزوم وی را برای استفاده از آن منابع به مراکز اسناد، کتابخانه‌ها و سازمانهای ذیربط معرفی نماید،

● هدایت دانشجو به شرکت در سمینارها، همایشها و کارگاههای آموزشی مرتبط با موضوع و فراهم آوری زمینه شرکت وی در آنها،

● ایجاد ارتباط دوستانه و صمیمانه با دانشجو، تا به امر پژوهش علاقمند شود،

● شناسایی توانمندیهای دانشجو و مطرح کردن آنها برای تشویق وی،

● هدایت دانشجو به نوشتن فصل به فصل رساله و در صورت ممکن از او بخواهد که مقاله یا مقاله‌هایی را از مطالب جمع آوری شده جهت چاپ در مجلات علمی تهیه کند،

● مطالعه دقیق فصول تهیه شده و اجرای اصلاحات لازم، با حضور دانشجو،

● ارائه منظم گزارش پیشرفت کار دانشجو به مسوولان مربوط،

● ارجاع فصول نگارش شده در فاصله زمانی معین به دانشجو،

● همکاریها و هماهنگیهای لازم جهت تشکیل جلسه دفاع پایان نامه، در پایان کار،

● در جلسه دفاع پایان نامه، به عنوان مدیر گروه تحقیقاتی، ضمن معرفی اعضای گروه، دانشجو را در بیسان مطالب آزاد بگذارد و در تنگناها و پرسشهای انحرافی، دانشجو را هدایت کند و به یاری او بشتابد،

● اعمال نظارت دقیق در رعایت اصول روش تحقیق و رعایت حق مالکیت معنوی توسط دانشجو،
نقطه ضعفهایی که در این رهگذر ممکن است، بروز کند:

● تعداد ملاقات بسیار محدود با دانشجویان،

● عدم علاقه به دانشجو،

● عدم علاقه به موضوع،

● مساعدت و کمکهای عملی اندک،

● ارائه طریق ناکافی،

جلسات، دانشجو علاوه بر اینکه شنونده خوبی است، باید تحلیلگر خوبی نیز باشد. وی باید، در هر جلسه با راهنمایی استاد، در صدد یافتن مطالب جدید و منابع مرتبط و مطالعه آنها باشد.

رعایت اصول روش تحقیق، استفاده از منابع معتبر علمی، رعایت حق مالکیت معنوی، صداقت و امانتداری در استفاده از آثار دیگران، در زمره مواردی است که دانشجوملزم به رعایت آنها است.

مسائل و مشکلاتی که دانشجویان معمولاً با آنها روبرو می‌شوند، چنین است:

● برنامه‌ریزی و مدیریت ضعیف مراحل مختلف تدوین پایان نامه،

● مشکلات روش شناسی در تحقیق،

● نگارش،

● راهنمایی ناکافی یا مسامحه در انجام آن،

● مسائل شخصی.

۲-۲- استانداردها:

مدیر پروژه دانشجویی، استاد راهنما است، که دانشجو را به بهترین شکل هدایت می‌کند و با ایجاد فضای صمیمی، دانشجو را به انجام درست کار تشویق می‌نماید. اعم وظایف استاد راهنما، به قرار زیر است:

● بررسی سوابق آموزشی - تحصیلی دانشجو،
به منظور آشنایی با کیفیت آموزشی دانشجو،

● اختصاص زمان خاص برای راهنمایی دانشجو در طی هفته،

● هدایت دانشجو به گذراندن دوره‌های روش تحقیق و فراگیری نرم افزارهای کامپیوتری مورد نیاز در انجام پروژه پایان نامه،

● مشخص کردن طرح کلی تحقیق و چارچوب کار تحقیق و الزام دانشجو به رعایت آن،

● خواستن از دانشجو، که برای هر جلسه راهنمایی، یافته‌های خود را مکتوب ارائه کند. تا در جلسه پیرامون آنها بحث و تبادل نظر شود و با دقت نوشته‌های دانشجو را مطالعه کند و اشتباهات وی را یادآور شود،

● معرفی کتب، مقالات و منابع جدید و معتبر به

- تأخیر در بازپس دادن گزارشهای تحقیق،
  - عدم حضور در دانشگاه،
  - نداشتن تجارب تحقیقاتی،
  - نبود مهارت‌ها و یا دانش لازم.
- ۲-۳- استاد مشاور:

استاد مشاور نیز، یکی از اعضای گروه تحقیقاتی است که عمدتاً یاری دهنده و کامل کننده آن است. اگر چه سهم استاد مشاور در پایان‌نامه و رساله همواره کمتر از مدیر پروژه یا استاد راهنماست، ولی، این نکته نباید موجب سهل انگاری و سلب مسوولیت از وی شود. استاد مشاور برای تکمیل تخصصها و کاربرد دیگر ابزارها و توانمندیهای مورد نیاز در پایان‌نامه ضرورت می‌یابد. نکته اساسی این است که استاد مشاور نیز باید وقت کافی برای همراهی با گروه پژوهشی داشته باشد. گذشته از آن، علاقه به کار و حساسیت علمی وی باعث می‌شود که در رسیدن به هدف توفیق بیشتری به دست آید. یکی دیگر از مواردی که در مورد استاد مشاور اهمیت دارد، این است که جو صمیمی بر او و استاد راهنما حاکم باشد و سفارش شده است که دانشجوی درباره گزینش استاد مشاور، با استاد راهنما مشورت و هماهنگی کند.

بهرحال، استاد مشاور نیز موظف است که گزارشهای تحقیقاتی دانشجوی را دقیقاً مطالعه کند و به نحو ممکن، او را راهنمایی نماید. معرفی کتب مرجع، مقالات، منابع، ایجاد ارتباط با مراکز علمی، سمینارها و... از جمله مواردی است که باعث تقویت روحیه دانشجوی و توفیق در کار می‌شود. در جلسه دفاع نیز، استاد مشاور در کنار استاد راهنما، به عنوان عضو گروه پشتیبان محسوب می‌شود. اعمال نظارت در رعایت اصول روش تحقیق و رعایت حق مالکیت معنوی توسط دانشجوی، نیز از جمله وظایف استاد مشاور تلقی گردیده است.

۲-۴- استاد داور:

تها فردی که خارج از گروه تحقیقاتی است و در جلسه دفاع پایان‌نامه به گروه می‌پیوندد، استاد داور است. استاد داور، با نگرش کاملاً علمی، پایان‌نامه دانشجوی را در

جلسه، داوری می‌کند. او بایستی از نهایی گرایبی و افراط و تفریط در داوری خودداری کند. توجه به نکات ریز و بی‌اهمیت توسط استاد داور، نباید موجب چشم‌پوشی وی از نکات برجسته کار شود. با وجود اینکه ویرایش و نگارش خوب از ویژگیهای هر پایان‌نامه است، ولی، استاد داور نباید نقش ویراستار را ایفا کند. او باید ضمن بررسی دقیق کار، با وسواس علمی که داراست و تجارب قبلی و منظور داشتن محدودیتهایی که اصولاً دانشجو در انجام پایان‌نامه با آن روبه‌رو است، به ارزیابی پایان‌نامه دانشجو بپردازد. اهم نکاتی که داور در جلسه دفاع باید مدنظر قرار دهد، عبارت است از:

- رعایت اصول و فرآیند علمی روش تحقیق،
  - استفاده از منابع معتبر و جدید،
  - ارزش افزوده کار دانشجو،
  - ارزیابی قدرت تجزیه و تحلیل و تسلط دانشجو در ارائه مطالب،
  - حصول اطمینان از رعایت حق مالکیت معنوی توسط دانشجو و عدم ذکر مطالب غیر مرتبط با موضوع تحقیق،
- از آنجا که صور جلسه دفاع پایان‌نامه، به امضای اعضای گروه تحقیقاتی خواهد رسید، کیفیت و کمیت کار، بیانگر نقش، مسوولیت، تعهد و مؤید تلاش علمی کلیه اعضای تحقیقاتی است.

منابع و مآخذ

۱. عزتی، مرتضی- روش تحقیق در علوم اجتماعی: کاربرد در زمینه مسایل اقتصادی- انتشارات نور علم- ۱۳۸۳.
۲. دیوانگاهی، ملوک- تدریس اثربخش در آموزش عالی- انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی- ۱۳۸۲.
۳. کلود روران، ژان- مهارت و روشها در نگارش پایان‌نامه‌های دانشگاهی- مترجم الله شکر اسداللهی- انتشارات دانشگاه تبریز- ۱۳۸۱.
4. University of SURREY, Research Degrees in Economics at SURREY, Department of Economics, UK.